

каймак «в киргизском, татарском, турецком, крымскотатарском языках – ‘густая варёная сметана; сливки, снятые с варёного молока’» [8, 27, с. 162]; *Каймакчиев Каймакан, Каймакин, Каймаков, Каймакчиев* (рус.); *Каймаченко* (укр.);

балык «рыба, рыбий». Заимствовано из тур., крым.-тат., азерб., кыпч., казах., караим. *baluk* “рыба” [9, 10, с. 1496; 8, 27, с. 119]. В разговорном употреблении используется как ‘солёная и вяленая спинная часть осетровой рыбы’; *Балыков, Балыкин, Балыко, Балычко, Балычук, Балыковский, Балычак, Балычев, Балычевский, Балычевцев, Балыченко, Балыченков, Балычик*;

калым «выкуп за невесту». Из тат., тоб. *kalun* – то же, кирг., алт., тел., шор., леб. *kalun*, чагат. *kalim* [8, 27, с. 171; 3, 10, с. 24]; *Калымин, Калымов* (рус.); *Калымовский, Калыменко* (укр.);

нагай «тюркское племенное название *no'ai* в Крыму и на Кавказе, или от казахского и татарского слова *no'ai* – *ногъай* «казанский татарин», «татарин, живущий на востоке России» или «татарин-степняк» [3, 10, с. 693; КРС, 7, с. 176; 8, с. 35]. *Нагаец, Ногаев, Ногаенко, Ногайчук, Ногайко*;

Таким образом, формирование и развитие антропонимикона Украины тесно связаны с генезисом фамилий, что определило актуальность исследования особенностей тюркских антропооснов. При определении этимологии и семантической амплитуды лексем, послуживших основой для образования фамилий, сделана попытка, выявить пути проникновения тюркизмов в русский язык и показать степень адаптированности лексем в языке-реципиенте.

Русские и украинские антропонимы, образованные на базе тюркских основ представляют собой особый пласт славянской лексической системы.

Источники и литература:

1. Борисова О. С. Адаптация иноязычной лексики в системе языка и восприятий носителей (на материале лексики русского и китайского языков конца XX – начала XXI вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. С. Борисова. – Кемерово, 2009. – 24 с.
2. Дмитриев Н. К. Строй тюркских языков / Н. К. Дмитриев. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – 608 с.
3. Опыт словаря тюркских наречий = Versuch eines Wörterbuches der Tprk-Dialecte : [Текст на рус. и нем. яз.] : в 4 т. / сост. В. В. Радлов. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук., 1893-1911.
4. Русские фамилии : популярный этимологический словарь / сост. Ю. А. Федосюк. – 6-е изд., испр. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 240 с.
5. Словарь русско-украинских фамилий тюркского происхождения / сост. В. Ф. Ибрагимова. – Симферополь : ОАО «СГТ», 2009. – 116 с.
6. Унбегаун Б. Русские фамилии / Б. Унбегаун; ред. Б. А. Успенский; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1989. – 443 с.
7. Этимологический словарь русского языка / под ред. Н. М. Шанского. — М. : Изд. Моск. ун-та, 1975. – Т. 2, вып. 6. – 126 с.
8. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / сост. М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Астрель; АСТ, 2004.
9. Этимологический словарь тюркских языков : в 3 т. / сост. Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1974-1980.

Вовк К.В.

УДК 811.161.2'373/374

ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ЗОНИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЯХ кін. XVI – поч. XX ст.

Українській лексикографії властивий швидкий темп видання словникової продукції. Проте якісному укладанню словників має передувати створення ґрунтовної теоретичної бази, основне завдання якої полягає в розробленні принципів лексикографування, виробленні єдиних стандартів укладання різних типів словників. На нашу думку, досягти цієї мети можливо шляхом теоретичного дослідження параметричної системи словників, аналітичного аналізу здобутків практичного словникарства, посиленням інтересом до лексикографічної критики.

Постановка проблеми. Для системного розвитку теоретичної та практичної лексикографії вивчення та вдосконалення параметризації словникової продукції є одним із головних завдань. На сучасному етапі розвитку лексикографії особливої актуальності набуває питання **формування фразеологічної зони** в лексикографічних працях кін. XVI – поч. XX ст., бо без діахронного вивчення не можливий синхронний аналіз словникової продукції.

Спостереження за способами фіксації фразеологічного складу в різні історичні періоди - одне з найоб'єктивніших свідчень еволюції теорії і практики лексикографії. Такі дослідження уможливлені як різночасовими фіксаціями фразеологічних зон в словниках, так і монографічними описами окремих періодів.

Вивчаючи історію укладання загальнономовних словників кін. XVI – поч. XX ст., можна простежити процес формування фразеологічної зони. Як відомо, перші записи ФО з'явилися у праці Лаврентія Зизанія. „Лексисъ” Л. Зизанія вийшов у кін. XVI ст., де другою мовою, що пояснює „словенські слова”, був „діалект руський”. Усього в „Лексисі” впорядковано 1061 слово, розташоване в алфавітному порядку. Як зауважує А.А. Москаленко, „це досить значна кількість слів для, тогочасних лексикографічних праць” [3, с. 14]. Невелика за обсягом збірка фіксує 11 ФО. ФО не мають чіткої позиції у словниковій статті. Тому, можемо

зробити висновок, що фразеологічний матеріал автором спеціально не опрацьовувався, а подавався принагідно, то тлумаченням значення реєстрового слова, то ним самим.

Однак, „Лексисъ” став зразком і джерелом для наступних упорядників азбуковників та словників на Україні. Автор другого тлумачного словника старослов'янської мови П. Беринда у передмові до свого „Лексикона Славеноросского и именъ тлькованиѣ” прямо так і пише: „Оттуда (тобто із „Лексиса” Л. Зизанія) убо начало взаемъ азъ” [Зиз., X].

„Лексиконъ” Памви Беринди виданий у I пол. XVII ст. Серед загальних слів виявлено 17 ФО. Автор подає ФО як визначення до реєстрового слова, що не точно розкриває його поняття. ФО здебільшого книжного походження, виражають процесуальну ознаку і не мають емоційного забарвлення.

До середини або II пол. XVII ст. належить і рукописний словник „Синоніма славеноросская” невідомого автора. У словнику можна знайти чималу кількість цікавих українських ФО. А саме 23 ФО, які також не мають чіткої позиції в словниковій статті.

Оригінальний двомовний словник „Лексикон латинський” Є. Славинецького (кін. XVII ст.) досить широко відобразив фразеологію того часу. У словнику виявлено 53 ФО. Фразеологічна зона представлена ФО з її визначенням та перекладом.

Відзначимо, що попередні праці стали підґрунтям для детальнішого вивчення фразеологічної зони словників. Продовжили цю практику: Ф. Туманський „Изъясненіе малороссійскихъ реченій в предшедшихъ листахъ” (1793), О. Павловський „Краткий малороссійскій словарь” (1818), М. Максимович „Малороссійские песни” (1827), Л. Боровиковський „Словник української мови з покажчиком коренів слів” (1836), використавши попередній досвід формування фразеологічної зони в словникових статтях загальнономовних словників.

З II пол. XVIII ст. розпочався процес становлення нової української літератури, розвиток якої пов'язаний із подальшим формуванням фразеологічної зони. Як зауважує А.А. Москаленко, „Енеїда” була першим твором, в якому автор повніше, ніж його попередники, використав скарби української фразеології” [3, с. 28]. Щоб читач зрозумів семантичні відтінки кожного слова та „Енеїду” вцілому, І. Котляревський додає „Собраніе малороссійскихъ словъ содержащихся въ „Энеиде”, съ русскимъ переводомъ”. У першому і другому виданні поеми пояснено 24 ФО, а в третьому виданні до словника додано ще 11 ФО. Зауважимо, що упорядник подає до ФО додаткову інформацію емоційно-експресивного характеру та наводить фразеологічні варіанти.

Збір і систематизація фразеологічного матеріалу особливо активізується в I пол. XIX ст. Його друкують у періодичній пресі, в мовознавчих працях. Українська літературна мова в той час тільки зароджувалася. „Краткий малороссійскій словарь” О.П. Павловського, на думку П.Й. Горецького, „становить першу цінну спробу збирання і публікації фразеологічного матеріалу української мови” [1, с. 46]. Автор фіксує 37 ФО, до яких подає значення, варіанти та переклад.

Важливе місце фразеологічній зоні відведено в „Граматиці” Ів. Войцеховича. У I пол. XIX ст. після виходу в світ праці був створений словник „Собраніе словъ малороссійскаго наречіѣ”. Словник Ів. Войцеховича – це перша робота, яка не була додатком до іншої праці. У словнику виявлено 20 українських ФО перекладених на російську мову. Відзначимо, що упорядник не надає особливої уваги щодо упорядкування та опрацювання фразеологічної зони в словнику, а фіксує її принагідно.

Досвід попередніх праць частково використав і О. Афанасьєв-Чужбинський, видавши у II пол. XIX ст. „Словарь малорусскаго нарччіѣ”. У словнику перекладено і пояснено російською мовою три тисячі українських реєстрових одиниць. У процесі опрацювання фактичного матеріалу виявлено 48 ФО. Українські ФО перекладались, пояснювались російським словом із прикладом уживання цих ФО в реченні і без нього.

Опрацювання словника показало, що автор повною мірою використав досвід своїх попередників, значно розширивши межі фразеологічної зони: ФО – її значення, ремарка, варіант компонента ФО, синоніми, а також у двох випадках – фразеологічні антоніми. На нашу думку, використання всіх перерахованих елементів фразеологічної зони дає підстави стверджувати, що саме праця О. Афанасьєва-Чужбинського є першим найповнішим на той час формування фразеологічної зони та її систематизації.

Висновки. На нашу думку, фразеологічна зона в лексикографічних працях має факультативний характер, оскільки розроблена не в усіх словникових статтях. Проте важливість цього параметра незаперечна, оскільки саме в такий спосіб можна підкреслити відтінки лексичного значення чи дефініції та вживання реєстрових одиниць у різних контекстах. У сучасних словниках кількість словникових статей із фразеологічною зоною, у порівнянні з СУМом, поступово збільшується, зокрема в таких працях, як-от: ТСУМК, ВТСУМЗ, СТСУМ, СУМ-20, ТСУМІ.

Отже, формування фразеологічної зони в лексикографічних працях кін. XVI – поч. XX ст. відбувалося поступово та безпосередньо передувало розвитку фразеології в мікроструктурі сучасних словників.

Джерела та література:

1. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 242 с.
2. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 62 с.
3. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 162 с.

Джерела:

А.-Ч. – *Афанасьев-Чужбинский А. С.* Словарь малорусского наречия / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Собр. соч. : в 9 т. / А. С. Афанасьев-Чужбинский. – СПб., 1890-1893. – Т. 9. – С. 289-464.

Бер. – *Беринда П.* Лексикон Славеноросский и именъ тлькованые / П. Беринда; підг. тексту і вступ. Ст. В. В. Німчука; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

Верх. – *Верхратський Ів.* Знадоби до словаря южнорусского / І. Верхратський. – Львів, 1877. – Т. I. – 88 с.

Зиз. – *Л. Зизаній* / підг. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1964.

Котл. – *Котляревський І.* Собрание малороссийскихъ словъ содержащихся в „Энеиде”... / І. Котляревський. – К., Одеса : Издание книжныхъ и музыкальных магазинов Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.

Павл. – *О. Павловський* Грамматика малороссийского наречия / О. Павловський. – СПб., 1818 // Редагує Горбач. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1978. – Вип. 1. – 114 с.

Син. – *Синоніма словеноросская* // Очерк литературной истории малорусского наречия въ XVII вѣкѣ съ приложением словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка / П. Г. Житетцкий. – К. : Тип. Т. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – 102 с.

Ішук М.В.**УДК 808.3****НЕСТЯГНЕНІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ**

*Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине
Т.Г. Шевченко*

Відомий український письменник Михайло Стельмах, упорядник текстів «Народних перлин» [1] і автор вступного слова до цієї збірки, наголошує, що «наша пісня супроводить людей-трудівників – своїх творців і хранителів – протягом усього їхнього віку, від коліски до могили, бо нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому» [1,6].

«Ніжністю струни» звучать рядки українських пісень про кохання й весілля. Співчуттям, болем і розпукою сповнені родинні, сирітські та рекрутські пісні. «Рокотом грому» відлунюються пісні про кріпаччину, гайдамацькі та бурлацькі виступи.

Народна пісня своєю змістовою, образною та мовно-стилістичною довершеністю завжди впливала на формування художніх і творчих смаків письменників всіх країн і епох [2,550]. З іншого боку ліричні твори багатьох поетів стали народними піснями. Головне джерело цих поезій – невичерпна народна пісня, що є виявом духовності в естетично сприйнятому народно розмовному слові [3,15].

У формуванні поетичного словника української народної пісні важливу роль відіграють прикметники, які вживаючись у прямому і переносному значеннях, функціонують як епітети і входять до складу назв-символів.

Як показує аналіз, в українській народній пісні функціонують усі прикметникові форми: повні прикметники (стягнені й нестягнені форми), короткі та форми ступенів порівняння. Так, із 346 прикметників, що вжиті в

«Народних перлинах» – 234 повні стягнені форми прикметників, 97 – повні нестягнені форми, 7 – короткі і 8 форм ступенів порівняння.

Основним критерієм розмежування стягнених і нестягнених форм прикметників Грищенко А.П. [4,610] вважає наявність односкладового (стягнені) чи двоскладового (нестягнені) закінчень. Це прикметникові форми називного і знахідного відмінків однини жіночого і середнього роду (нов-а – нов-ая, нов-у – нов-ую, нов-е – нов-ее); називного і знахідного відмінків множини (нов-і – нов-іі).

Співіснування стягнених і нестягнених форм у морфологічній системі сучасної української літературної мови зумовлене передусім виражальними потребами: нестягнені форми функціонують як «поетизми, засоби творення стилістичних ефектів, орієнтованих на урочисто-піднесене мовлення, архаїзацію оповіді або ж надання їй фольклорного колориту» [4,610].

Аналізовані повні нестягнені форми прикметників характеризуються надзвичайно широкою лексико-семантичною палітрою.

Найбільшу групу становлять прикметники, що мають загальнооцінне значення (20 лексем). Семантика цих прикметників ґрунтується на зорових сприйняттях і їх оцінці: красная дівиця, сонливая – дрімливая невістка, прекрасні маки та ін., напр.:

Гей, ой зацвіли прекрасні маки,

Гей, то не маки, то донські козаки [157]*.

В основі семантики інших прикметників цієї групи лежить аналіз і оцінка дій чи результатів дій людини: злі люди, добрая сестра, вірне товариство. Напр.:

Гей, не втішайтеся,

Злі воріженьки,

Та пригодоньці мої! [104].